

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ «ІНШІ ТЯЖКІ НАСЛІДКИ»: ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Дудоров О.О.,
д.ю.н., професор

Запорізький національний університет

Мовчан Р.О.,
к.ю.н., доцент

Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

Статтю присвячено розкриттю змісту оціночного поняття «інші тяжкі наслідки», використаного для позначення суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони складів злочинів. На прикладі конкретних законодавчих формулювань, закріплених у чинному Кримінальному кодексі України, та з урахуванням здобутків кримінально-правової доктрини сформульовано науково обґрунтовані рекомендації щодо тлумачення вказаного термінологічного звороту. Окреслено перспективи його використання в кримінально-правових нормах.

Ключові слова: інші тяжкі наслідки, загибель людей, оціночне поняття, тлумачення, кримінальний закон, суспільно небезпечні наслідки, склад злочину, криміналізація.

Dudorov A.A., Movchan R.A. / УГОЛОВНО-ПРАВОВОЕ ПОНЯТИЕ «ИНЫЕ ТЯЖКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ»: ПРОБЛЕМЫ ТОЛКОВАНИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА / Запорожский национальный университет, Луганский государственный университет внутренних дел имени Э.А. Дидоренко, Украина

Статья посвящена раскрытию содержания уголовно-правового понятия «иные тяжкие последствия», используемого для обозначения общественно опасных последствий как признака объективной стороны составов преступлений. На примере конкретных законодательных формулировок, закреплённых в действующем Уголовном кодексе Украины, и с учётом достижений уголовно-правовой доктрины сформулированы научно обоснованные рекомендации по толкованию указанного терминологического оборота. Очерчены перспективы его использования в уголовно-правовых нормах.

Ключевые слова: иные тяжкие последствия, гибель людей, оценочное понятие, толкование, уголовный закон, общественно опасные последствия, состав преступления, криминализация.

Dudorov A.A., Movchan R.A. / CRIMINAL LAW CONCEPT «OTHER GRAVE CONSEQUENCES»: PROBLEMS OF INTERPRETATION AND IMPROVEMENT OF LEGISLATION / Zaporozhye National University, Lugansk State University of Internal Affairs named after E.A. Didorenko, Ukraine

The article is devoted to the content of the evaluative concept of «other grave consequences» used to refer to dangerous consequences as features of the objective side of the crime sets. Based on example of specific legislative formulations, contained in the current Criminal Code of Ukraine, and taking into account achievements of criminal law doctrine scientifically proved recommendations for interpretation of the mentioned terminology turnover are formulated.

Difference between criminal law concepts of «grave consequences» and «other serious consequences» is demonstrated. It is proved that in those cases when in the disposition of the criminal law consequences in the form of loss of life serve as the only alternative to other serious consequences, the contents of the later should be interpreted on the basis of employment of the following interpretation principles: *Ejusdem generis* («of the same kind or class»): if general words follow the list of specific items, persons or categories, then general words can only mean objects or persons of the same nature or character, as the listed ones; *Noscitu ra sociis* («the one known by attendant»): if a word has several meanings, its value-in-law is decided by the words that surround it in context.

It is established that in those cases when «death of people» appears to be the only alternative to «other grave consequences» in the article of the criminal law, the content of the later can cover only the last consequences that cause particular physical harm to human health. If the lawmaker alternatively lists socially dangerous consequences of offense, one of which is «death of people», by completing the list, after the indication of the last of consequences types, by the phrase «and (or) other grave consequences», the concept of «other grave consequences» can mean any kind of consequences that lie in the level of the protected object and by the degree of public danger is approximately equal to another one specified in the disposition of the appropriate criminal law norm. Based on example of specific legislative wordings it is shown that the legislator gives different values to the concept of «other grave consequences» even within a single section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine; under such circumstances talking about unified interpretation of the analyzed evaluative concepts in the criminal law is not deemed relevant.

It is pointed at the promising direction of the usage of evaluative concepts in the criminal law, based on the development of criteria for the optimal combination of evaluative and formally defined concepts.

Prospects of using the term «other grave consequences» in criminal law norms are outlined. In particular, it is stated that legislator should avoid cases spread in current criminal law where only one of other grave consequences types serves as alternative to «other grave consequences». With this, given the impossibility of uniform interpretation of the term «other grave consequences» when used in different chapters of the Special Part of the Criminal Code, the legislator, while designing a specific article of the criminal law has in each case to individually approach definition of those consequences that serve as alternative to «other serious consequences». The legislator should avoid situations where during the design of similar crimes sets the concept of «other grave consequences» is fixed in the text of the criminal law by using logical and grammatical structures that have different contents.

Key words: other grave consequences, death of people, evaluative concept, interpretation, criminal law, socially dangerous consequences, crime set, criminalization.

В юридичній літературі проблематика змісту, структури, видів і кримінально-правового значення суспільно небезпечних наслідків не обійдена увагою. Інтерес науковців до наслідків кримінально караної поведінки людини цілком зрозумілий, адже йдеться про зовнішню, найбільш інформативну сторону злочину, фіксації складових якої віддає перевагу і законодавець, і провозастосувач. При цьому однією з наскрізних проблем сучасної кримінально-правової

науки є тлумачення оціночних понять (ознак), що використовуються в тексті кримінального закону, зокрема, для позначення суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони складів конкретних злочинів. Як відомо, оціночні поняття, позначені за допомогою абстрактних законодавчих формулювань, наповнюються конкретним змістом у порядку доктринального і судового тлумачення тієї чи іншої кримінально-правової норми.

Проаналізувавши тенденції розвитку досліджень окремих інститутів Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), С. В. Хиліок слушно звернула увагу на відсутність серед науковців однакового підходу до розуміння, зокрема, поняття «інші тяжкі наслідки» [1, с. 135], яке є одним із найбільш часто вживаних у КК кількісних оціночних понять. Розглядувана логіко-граматична конструкція зустрічається наразі в текстах сімдесяти двох статей, розміщених у п'ятнадцяти із двадцяти розділів Особливої частини КК; лише її розділи III, V, XIV, XVI та XVII не містять у собі норм, в яких законодавче описання ознак складів злочинів здійснюється без використання термінологічного звороту «інші тяжкі наслідки».

З приводу неоднозначності останнього пригадується висловлювання М. І. Ковальова про те, що формулювання «інші тяжкі наслідки» несе в собі зародок майбутніх помилок, адже неясно виражена воля законодавця поступово підміняється тлумаченням закону (зокрема, судовим), яким фактично усуваються прогалини закону [2, с. 40]. На думку Л. Л. Круглікова, наведення законодавцем як орієнтиру окремих видів тяжких наслідків, звичайно, є корисним для практики, однак не замінє відповідної дефініції, не дає повного уявлення про зміст досліджуваної ознаки та, як наслідок, не усуває складнощів у правозастосовній практиці [3, с. 44]. На непослідовність законодавця при визначенні змістовної наповнюваності поняття «інші тяжкі наслідки» свого часу звертав увагу і М. І. Хавронюк [4, с. 38-40].

Принагідно зауважимо, що в кримінально-правовій доктрині наводяться численні класифікації оціночних ознак. Нам імпує класифікація, запропонована С. Д. Шапченком і В. В. Пітецьким та згодом розвинута О. В. Кобзєвою, відповідно до якої виділяються якісні, кількісні та складені (змішаного типу, сукупні) оціночні ознаки [5, с. 22; 6, с. 20-22; 7, с. 142; 8, с. 98-101]. У межах цього підходу кількісними визнаються ті оціночні ознаки, сутнісні властивості яких виражаються в законі шляхом вказівки на більш чи менш точні розрахункові характеристики («систематичне невиконання», «масове знищення», «значна шкода» тощо). Якісними оціночними ознаками вважаються ті, зовнішнє вираження основних властивостей яких здійснюється у формі вказівки на такі, що не підлягають виміру, узагальнені емпіричні характеристики (наприклад, «неналежне виконання», «серйозна загроза», «особиста зацікавленість»). Нарешті сукупними визнаються оціночні ознаки, які, маючи ускладнену структуру, «змушують» правозастосувача звертатися і до якісних, і до кількісних критеріїв оцінки. Прикладом сукупних оціночних ознак якраз і може слугувати досліджуване нами поняття «інші тяжкі наслідки».

Зважаючи на широку вживаність цього оціночного поняття, в кримінально-правовій науці питання про його зміст належить до числа активно досліджуваних. Вагомий внесок у розроблення досліджуваної проблематики зробили такі вітчизняні автори, як П. С. Берзін, В. І. Борисов, Л. П. Брич, Р. І. Лемеха, Р. Л. Максимович, В. О. Навроцький, В. П. Тихий, З. А. Тростюк (Загінєй), М. І. Хавронюк, С. Д. Шапченко та інші. Серед іноземних науковців, котрі в своїх працях активно висвітлювали розглядувану проблематику, варто згадати, зокрема, С. Г. Келіну, О. В. Кобзєву, Н. Ф. Кузнецову, М. Б. Кострову, К. К. Панька, В. В. Пітецького. Незважаючи на значущість праць згаданих правознавців, у кримінально-правовій доктрині і досі не сформувався єдине бачення щодо змісту поняття «інші тяжкі наслідки».

Метою статті є визначення змісту поняття «інші тяжкі наслідки», а також формулювання науково обґрунтованих рекомендацій щодо тлумачення розглядуваного термінологічного звороту і перспектив його використання в нормах КК.

Л. П. Брич справедливо відзначає, що проблема розуміння змісту поняття «інші тяжкі наслідки» має три

аспекти: по-перше, чи охоплюється вказаними наслідками заподіяння лише фізичної шкоди людині чи також і шкоди іншого характеру; по-друге, чи охоплюється вказаними наслідками такий прояв фізичної шкоди людині, як смерть; по-третє, які конкретні прояви фізичної шкоди людині становлять зміст цього поняття [9, с. 231; 10, с. 22]. Враховуючи обмежений обсяг пропонованої статті, в її рамках пропонуємо зосередити увагу на розкритті першого (з нашої точки зору, найбільш дискусійного) аспекту розглядуваної проблеми.

Передусім вважаємо за доцільне зазначити, що правильне розуміння кримінально-правового поняття «інші тяжкі наслідки» можливе лише за умови усвідомлення відмінності між ним і поняттям «тяжкі наслідки». Розмежовуючи розглядувані поняття, Л. П. Брич пише, що поняттям «тяжкі наслідки» законодавцем позначаються суспільно небезпечні наслідки, які є безальтернативною ознакою складу злочину. Обсяг цього поняття сам по собі є дуже широким. Крім того, він не обмежений обсягами інших понять, що мало б місце, якби вони були названі з ним в одному переліку. Зміст поняття «тяжкі наслідки» залежить від змісту суспільно небезпечного діяння у відповідному складі злочину. Тому зазначене поняття не може мати однакового значення у всіх складах злочинів. Своєю чергою, аналізуючи поняття «інші тяжкі наслідки», авторка зазначає, що це завжди наслідки альтернативні. Відповідно, обсяг цього поняття залежить від тих понять, що позначають суспільно небезпечні наслідки, в поєднанні з якими воно назване в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК [9, с. 232; 10, с. 23-24].

Аналіз чинного КК свідчить про те, що в своїй абсолютній більшості (п'ятдесят сім із сімдесяти двох випадків) поняття «інші тяжкі наслідки» вживається в тексті кримінального закону поряд з іншим словосполученням, що відображає суспільно небезпечні наслідки відповідного діяння, – це «загибель людей». На наш погляд, у тих випадках, коли в диспозиції кримінально-правової норми наслідки у вигляді загибелі людей виступають єдиною альтернативою іншим тяжким наслідкам, зміст останніх має тлумачитись із застосуванням таких принципів тлумачення, як: 1) *Ejusdem generis* («того ж роду або класу»): якщо в тексті закону загальні слова йдуть за переліком конкретних предметів, осіб чи категорій, то загальні слова можуть означати лише предмети чи осіб тієї ж природи чи характеру, що і перераховані; 2) *Noscitu ra sociis* («той, що пізнається за супутнім»): якщо слово має декілька значень, його значення в законі з'ясовується за тими словами, які оточують його в контексті.

Проектуючи зазначені принципи на проблематику нашого дослідження, можна сформулювати таке правило тлумачення кримінального закону: в тих випадках, коли в статті кримінального закону «загибель людей» виступає єдиною альтернативою «іншим тяжким наслідкам», до змісту останніх можна відносити лише ті наслідки, які полягають у певній фізичній шкоді здоров'ю людини.

У подібному руслі висловлюються Н. Ф. Кузнецова і М. Б. Кострова, котрі відзначають, що принцип *Ejusdem generis* є доволі корисним при тлумаченні-конкретизації саме «інших тяжких наслідків». Для дослідників безспірним є те, що «інші тяжкі наслідки» означають їх альтернативність з раніше вказаними в кримінально-правовій нормі наслідками і, відповідно, вказують на однорідність характеру і близький ступінь суспільної небезпеки наслідків. Як відповідний приклад вказується, що коли в п. «в» ч. 3 ст. 126 КК РФ передбачається викрадення людини, яке спричинило через необережність смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки, то не слід відносити до інших тяжких наслідків наслідки у вигляді матеріальної шкоди у великому розмірі, зриву особливо значущої комерційної угоди, міжнаціональних зіткнень, масових заворушень тощо [11, с. 37; 12].

Схожі за змістом міркування висловлює В. О. Навроцький, котрий звертає увагу на той факт, що певні труднощі становить встановлення змісту понять, які в КК наведені способом так званих відкритих переліків – коли прямо названо одну чи кілька однорідних ознак складу злочину, а далі вказано, що відповідною статтею охоплюються і інші аналогічні ознаки. На думку вченого, при тлумаченні відповідних термінів слід виходити з правила про те, що всі терміни, які використані у відкритих переліках, позначають однорідні поняття, тобто, по-перше, інші ознаки мають бути подібними (однорідними) з прямо вказаними в КК, і, по-друге, за змістом повинні відрізнятися від прямо названих. При цьому однорідність ознак означає, що вони мають бути в своїх основних рисах схожими з прямо названими в законі, належати до того ж роду, групи. Якщо йдеться про наслідки, то інші наслідки мають полягати в заподіянні шкоди тому ж об'єкту, бути такими ж за характером. Поняття, які позначаються прийомом відкритого переліку, мають тлумачитися з урахуванням значення прямо названих термінів, їх обсяг фактично обмежується самим законодавцем. Принципово неправильним є поширювальне тлумачення відповідних термінів, коли під іншими наслідками, діями, способами тощо розуміють будь-які можливі ознаки. В. О. Навроцький не оминає своєю увагою і зміст поняття «інші тяжкі наслідки», зазначаючи, що коли наслідки позначені як «загибель людей або інші тяжкі наслідки», то як ці «інші наслідки» повинна враховуватися лише фізична шкода; відповідно, матеріальна шкода незалежно від її розміру і характеру не повинна відноситися до таких наслідків, оскільки вона принципово відрізняється від тієї, на врахування якої орієнтує закон через термін, що є кореневим у відповідному законодавчому формулюванні [13, с. 641–642].

Коментуючи норми КК про відповідальність за злочини проти безпеки виробництва (уточнимо – частини другі статей 271–275 КК із використанням у них формулюванням «загибель людей або інші тяжкі наслідки»), В. О. Навроцький пише, що до інших тяжких наслідків у цьому разі не належить заподіяння матеріальної шкоди незалежно від її розміру, оскільки зі змісту відповідних нормативних актів випливає, що вони спрямовані на охорону лише особи, її життя та здоров'я. Заподіяння шкоди майнового характеру має отримувати самостійну кримінально-правову оцінку [14, с. 824].

Подібної точки зору дотримується Р. Л. Максимович, який вважає, що під «іншими тяжкими наслідками» у частинах других статей 271–275 КК треба розуміти лише заподіяння відповідної фізичної шкоди потерпілим, тобто однорідні (однопорядкові) стосовно «загибелі людей» суспільно небезпечні наслідки. У випадку заподіяння матеріальної шкоди юридичній або фізичній особі або тривалого простою підприємств, цехів тощо шкода безпосереднім об'єктам злочинів проти безпеки виробництва не завдається, а тому заподіяння такої шкоди може діставати кримінально-правову оцінку за допомогою норм КК про відповідальність за службові злочини [15, с. 295].

З'ясовуючи зміст «інших тяжких наслідків» як кваліфікуючої ознаки злочинів проти безпеки виробництва, автори цих рядків свого часу приєдналися до позиції (праці В. І. Борисова, Г. С. Крайника, О. О. Пашенка), яку певною мірою можна охарактеризувати як компромісну. Йдеться про те, що поняття «інші тяжкі наслідки» з погляду застосування частин других статей 271–275 КК може включати в себе заподіяння великої майнової шкоди юридичним та фізичним особам або великої шкоди навколишньому природному середовищу, проте лише за умови, що такий наслідок був результатом порушення вимог безпеки на виробництві і супроводжувався створенням загрози життю або здоров'ю людей або заподіянням їм різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень [16, с. 83].

В унісон Н. Ф. Кузнецовій, М. Б. Костровій, Р. Л. Максимовичу та В. О. Навроцькому З. А. Тростюк резонно

вказує, що в статтях Особливої частини КК, де поєднуються в одну логіко-граматичну конструкцію звороти «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки», під іншими тяжкими наслідками необхідно розуміти лише заподіяння певної фізичної шкоди потерпілому. Адже шкода, яка позначена термінологічним зворотом «інші тяжкі наслідки», повинна бути однопорядковою із загибеллю людей (фізичною шкодою) [17, с. 169].

Водночас Л. П. Брич зробила слушне уточнення щодо висловленої З. А. Тростюк позиції, звертаючи увагу на той факт, що таке тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки» поширюється тільки на випадки, коли «загибель людей» названа в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК як єдина альтернатива іншим тяжким наслідкам, оскільки різне змістовне наповнення аналізованого поняття безпосередньо визначається змістом того поняття чи тих понять, у поєднанні з якими в диспозиції статті Особливої частини воно назване. Адже в деяких складах злочинів альтернативою іншим тяжким наслідкам, крім загибелі людей, є суспільно небезпечні наслідки, що полягають у шкоді, за характером відмінній від фізичної шкоди людині [9, с. 232; 10, с. 24–25].

Справді, аналіз чинного кримінального законодавства засвідчує, що поряд із тими випадками, коли «загибель людей» названа в диспозиції статті (частини статті) Особливої частини КК як єдина альтернатива «іншим тяжким наслідкам» (загалом подібна конструкція використовується в Особливій частині КК тридцять три рази), поширенням є і такий варіант побудови кримінально-правових норм, коли альтернативою «іншим тяжким наслідкам», крім «загибелі людей», виступають суспільно небезпечні наслідки, що полягають у шкоді, за характером відмінній від фізичної шкоди людині. Зокрема, такий прийом законодавець застосував при формулюванні більшості складів злочинів проти довкілля (ст. 236, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 3 ст. 240, ч. 3 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 1 ст. 253 КК), багатьох складів злочинів проти громадської безпеки (ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 4 ст. 267-1, ч. 2 ст. 270, ч. 3 ст. 270-1 КК), деяких інших складів злочинів (ч. 2 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 292, ч. 3 ст. 321-1, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 411, ст. 417, ч. 2 ст. 446 КК).

У таких випадках питання про зміст «інших тяжких наслідків» має вирішуватися правозастосувачем з урахуванням багатьох чинників, серед яких визначальним, на нашу думку, має бути логіко-граматичне (в т.ч. логіко-синтаксичне) тлумачення тексту кримінального закону. Приступаючи до тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки», правозастосувач зобов'язаний уважно проаналізувати синтаксичну структуру диспозиції кримінально-правової норми з тією метою, щоб повною мірою зрозуміти наміри законодавця, які той мав при використанні звороту «інші тяжкі наслідки». Аналіз чинного КК свідчить про використання законодавцем двох основних варіантів синтаксичної побудови норм, в яких одними з декількох альтернативних ознак складу злочину (переважно наслідків) виступають «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки».

Варіант І. Законодавець альтернативно (через кому) перелічує суспільно небезпечні наслідки діяння (при цьому перед описанням таких наслідків можуть вказуватися і інші ознаки складу злочину, зокрема, спосіб), одним з яких виступає «загибель людей», завершуючи перелік, після вказівки на останній з видів наслідків, словосполученням «або (чи) інші тяжкі наслідки». Зокрема, такий варіант зустрічається у ст. 236, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 1 ст. 253, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 270, ч. 3 ст. 292, ст. 417 КК.

Видається, що за такої побудови статей КК поняття «інші тяжкі наслідки» може означати будь-який вид наслідків, які лежать у площині охоронюваного об'єкта (в кримінальному праві аксіоматичним є положення про визначення суспільно небезпечних наслідків об'єктом по-

сягання) і за ступенем суспільної небезпеки є приблизно однаковими з іншим, вказаним в диспозиції відповідної кримінально-правової норми.

Наприклад, у складі злочину, передбаченого ст. 236 КК, враховуючи його об'єкт та зміст об'єктивної сторони (зокрема, вживання «інших тяжких наслідків» поряд із наслідками у вигляді «загибелі людей» та «екологічним забруднення значних територій»), до «інших тяжких наслідків» слід відносити загибель однієї особи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, масове захворювання людей, виведення з ладу виробничих підприємств чи інших важливих споруд (гребель, систем водо- та енергопостачання, зв'язку тощо), масові загибель або захворювання об'єктів тваринного світу, знищення лісових масивів на значних площах, неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси у певному регіоні, генетичне перетворення природних об'єктів, спричинення великих матеріальних збитків, у т. ч. пов'язаних з відновленням належної якості довкілля, неможливість проживання населення на певній території і вимушене переселення людей [18, с. 111–112]. У складі злочину, передбаченого ч. 2 ст. 270 КК, в якій альтернативою «іншим тяжким наслідком» виступають «загибель людей» та «спричинення майнової шкоди в особливо великому розмірі», до «інших тяжких наслідків» відносять заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень – двом або більше особам, залишення людей без житла або засобів до існування, тривалі припинення або дезорганізацію роботи підприємства, установи, організації тощо (абз. 3 п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України (далі – ВСУ) від 2 липня 1976 р. № 4 (у редакції постанови від 3 березня 2000 р. № 3) «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки»). У складі злочину, передбаченого ст. 417 КК, в якій йдеться про порушення правил кораблеводіння, що спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки, під «іншими тяжкими наслідками» слід розуміти завдання шкоди у великих розмірах як військовому, так і іншим відомствам та приватним особам, а також зараження довкілля, що завдало шкоду умовам існування рослинного, тваринного світу та людині або великі втрати на усунення реальної небезпеки для довкілля, зрив виконання бойового завдання тощо [16, с. 615–617].

Варіант П. Законодавець за допомогою розділового сполучника «або» розділяє усі види суспільно небезпечних наслідків, зазначені в статті (частині статті) КК, і наслідки у вигляді «загибелі людей чи інших тяжких наслідків», які вказуються в кінці переліку. Подібний прийом використаний у ч. 2 ст. 194, ч. 2 ст. 238, ч. 4 ст. 267-1, ч. 3 ст. 270-1, ч. 3 ст. 278, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 446 КК.

Таке конструювання, виходячи з його логіко-граматичного тлумачення, дозволяє припустити, що законодавець відніс всі інші наслідки, які йдуть після розділового сполучника «або», до умовної «сфери впливу» наслідків у вигляді «загибелі людей». Якби законодавець мав намір охопити поняттям «інші тяжкі наслідки» не лише спричинення шкоди здоров'ю людини, а і настання наслідків іншого характеру (майнова шкода, шкода довкіллю тощо), між усіма іншими наслідками, вказаними у статті (частині статті) КК, і логіко-граматичною конструкцією «загибель людей чи інші тяжкі наслідки» було б вжито не розділового сполучника «або», а кому, а вже між наслідками у вигляді «загибелі людей» та «іншими тяжкими наслідками» був би використаний сполучник «або» («чи»).

За такого підходу можна було б стверджувати, що поняття «інші тяжкі наслідки» є: або взагалі відносно самостійним і, відповідно, може охоплювати собою будь-які

наслідки залежно від оцінки правозастосувача, яка спирається на зміст та місцезнаходження відповідної кримінально-правової заборони; або пов'язане щонайменше не лише із «загибеллю людини», а і з іншими наслідками, зазначеними в диспозиції відповідної кримінально-правової норми. За умови застосування другого з виділених нами варіантів переконуємось у зворотному та масмо пов'язувати «інші тяжкі наслідки» виключно із «загибеллю людей».

Виходить, що всупереч усталеній і, на перший погляд, цілком логічній науковій позиції, обстоюваній, зокрема, Н. О. Антонюк [19, с. 374–375] і М. І. Мельником [14, с. 548], під «іншими тяжкими наслідками», альтернативно вказаними в ч. 2 ст. 194 КК поряд із «загибеллю людей», навряд чи можуть розумітись, наприклад, залишення людей без житла або засобів до існування, виведення з ладу повністю або на тривалий час важливих споруд, техніки, тривале припинення або дезорганізація роботи підприємства. Уточнимо, що умисне знищення або пошкодження чужого майна, яке заподіяло зазначені та подібні їм суспільно небезпечні наслідки, все може кваліфікуватися за ч. 2 ст. 194 КК – за умови заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах, на що прямо вказує ця кримінально-правова норма.

Для ілюстрації нашої позиції пропонуємо також розглянути зміст поняття «інші тяжкі наслідки» як ознаки складів злочинів, передбачених ч. 3 ст. 270-1 та ч. 2 ст. 238 КК. Звернемося до напрацювань науковців.

Аналізуючи склад злочину, передбаченого ч. 3 ст. 270-1 КК, В. В. Антипов відносить до «інших тяжких наслідків» припинення постачання тепла до житлового фонду в зимовий період тощо [20, с. 415], а Г. Є. Болдарь та Л. О. Мостепанюк – залишення людей без житла або засобів до існування, шкоду у великих розмірах підприємствам, установам, організаціям чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць [21, с. 303; 22, с. 157]. Уточнимо лише, що Г. Є. Болдарь відповідним чином розкриває зміст поняття «інші тяжкі наслідки» як ознаки складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 194 та ч. 3 ст. 194-1 КК. Враховуючи, однак, фактично тотожність основних безпосередніх об'єктів та законодавчого описання ознак об'єктивної сторони складів злочинів, передбачених ст. 194-1 і ст. 270-1 КК, є підстави припустити, що висновок науковця щодо змісту «інших тяжких наслідків» розповсюджується і на ч. 3 ст. 270-1 КК.

Проте, з огляду на аргументи, представлені вище, повністю погодитись із подібним тлумаченням «інших тяжких наслідків» ми не можемо. Якщо наслідком умисного знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства (далі – ЖКГ) стало припинення постачання тепла до житлового фонду в зимовий період, про яке веде мову В. В. Антипов, вчинене повинне кваліфікуватися за ч. 3 ст. 270-1 КК як таке, що спричинило інші тяжкі наслідки, лише в тому разі, коли особі будуть заподіяні тілесні ушкодження певної тяжкості. В іншому разі вказане діяння має отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням на ч. 1 ст. 270-1 КК як умисне знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ, яке призвело до порушення нормального функціонування або неможливості експлуатації об'єктів ЖКГ, що спричинило небезпеку для життя чи здоров'я людей.

Так само мають повністю охоплюватися наслідками у вигляді порушення нормального функціонування або неможливості експлуатації об'єктів ЖКГ і, відповідно, не потребуватимуть кваліфікації за ч. 3 ст. 270-1 КК, ті випадки, коли наслідком умисного знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ став тривалий простій відповідних підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць, залишення людей без житла або засобів до існування тощо. Кваліфікація таких дій за ч. 3 ст. 270-1 КК (на відміну від ситуації, коли наслідки злочину були б позначені за допомогою зво-

роту «тяжкі наслідки», який вимагає від правозастосувача орієнтуватися виключно на зміст суспільно небезпечного діяння) за відсутності шкоди здоров'ю особи або загибелі людини можлива лише в тих випадках, коли буде встановлено факт спричинення ними майнової шкоди в особливо великому розмірі, тобто наслідок, прямо вказаний у ч. 3 ст. 270-1 КК поряд із «загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками». Погоджуємось, до речі, з думкою Г. С. Крайника про те, що по суті тривалий простій підприємств є різновидом заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі [23, с. 247]. А це зайвий раз переконує в неправильності віднесення подібного роду наслідків до «інших тяжких наслідків» як ознаки складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 270-1 КК.

Акцентуємо увагу на тій обставині, що зроблений нами висновок базується виключно на логіко-граматичному тлумаченні ч. 3 ст. 270-1 КК, а тому в інших випадках поняття «інші тяжкі наслідки» може мати інший зміст. Так, згаданий наслідок у вигляді тривалого простою підприємств, цехів або їхніх виробничих дільниць може охоплюватися поняттям «інші тяжкі наслідки», наприклад, у складах злочинів, передбачених ст. 206 КК «Протигидія законній господарській діяльності» і ст. 206-2 КК «Протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації». Таке судження базується на тому, що особливо кваліфіковані склади обох вказаних злочинів (ч. 3 ст. 206 та ч. 3 ст. 206-2 КК, відповідно) сконструйовані таким чином, що поняття «інші тяжкі наслідки», на відміну від ч. 3 ст. 270-1 КК, виступає альтернативою наслідкам у вигляді «великої матеріальної шкоди», різновидом якої якраз і можуть визнаватися тривалий простій підприємств та інші подібні наслідки.

Хотілося б також наголосити на тому, що в будь-якому разі (незалежно від розуміння звороту «інші тяжкі наслідки») не можемо пристати на пропозицію Л. О. Мостепанюк, котра відносить до «інших тяжких наслідків» як ознаки складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 270-1 КК, шкоду у великому розмірі підприємствам, установам, організаціям чи громадянам. Свою точку зору науковець обґрунтовує посиланням на абз. 4 п. 21 постанови Пленуму ВСУ від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва». Проте не слід забувати, що, на відміну від усіх складів злочинів проти безпеки виробництва, у складі злочину, передбаченого ст. 270-1 КК, майнова шкода у великому розмірі вже і так фігурує як його конструктивна ознака (ч. 1 цієї статті КК). Тому визнавати завдання майнової шкоди у великому розмірі ще й особливо кваліфікуючою ознакою умисного знищення або пошкодження об'єктів ЖКГ вважаємо неприйнятним.

Стосовно ж тлумачення «інших тяжких наслідків» як ознаки складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 238 КК, то більшість науковців при вирішенні цього питання (особливо на сторінках науково-практичних коментарів та навчальних посібників) виходять з того, що зміст вказаного поняття є аналогічним тому, що вживається в ст. 236 КК [24, с. 100–101; 25; 26, с. 493].

Так, С. Б. Гавриш під тяжкими наслідками в цьому разі розуміє заподіяння шкоди доквіллі та людині, що характеризується підвищеною небезпекою для всього живого, руйнуванням чи істотним ушкодженням значних природних територій (водойм, заповідних урочищ, ділянок лісу, орних земель тощо), втратою унікальних і рідкісних об'єктів природи, занесених до Червоної книги України, масовими захворюваннями людей чи їх загибеллю, масовою загибеллю чи масовими тяжкими захворюваннями диких тварин на великій території, настанням менш небезпечних наслідків, але на природних територіях, визнаних зоною екологічного лиха, тощо [27, с. 406–407].

Однак, після аналізу положень ст. 236 та ч. 2 ст. 238 КК у нас виникло питання: якщо законодавець в обох ука-

заних випадках мав намір залишити тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки» повністю на розсуд правозастосувача, обмежуючи його площиною об'єктів посягань, то чому тоді в ст. 236 КК він позначає суспільно небезпечні наслідки за допомогою формулювання «якщо це спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки», а в ч. 2 ст. 238 КК використовує зовсім інший прийом, описуючи кваліфікуючі ознаки розглядуваного злочину за допомогою конструкції «... вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації, або такі, що спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки». На це питання ми можемо дати лише одну логічну відповідь: у першому випадку законодавець дає чітко зрозуміти, що при кримінально-правовій кваліфікації поняття «інші тяжкі наслідки» має розцінюватися як таке, що має відносно самостійний характер та однаковою мірою «прив'язане» до двох попередніх видів наслідків; у другому ж випадку, фактично «відрізавши» поняття «інші тяжкі наслідки» від усіх інших наслідків злочину та «прив'язавши» його до «загибелі людей», законодавець зобов'язує тлумачити його зміст через призму саме поняття «загибель людей».

З огляду на викладені аргументи, а також враховуючи конституційне положення про те, що усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь, робимо висновок про те, що дії особи можна кваліфікувати за ч. 2 ст. 238 КК (як і у всіх подібних випадках) як такі, що спричинили «інші тяжкі наслідки», лише в тому випадку, коли вони призведуть до заподіяння певної шкоди здоров'ю людини.

Слід також зазначити, що, крім об'єктивних труднощів, притаманних тлумаченню будь-якого оціночного поняття, уніфіковане трактування звороту «інші тяжкі наслідки» значно ускладнюється і через відсутність фактично будь-якої послідовності та системності при його використанні законодавцем у різних кримінально-правових нормах, у т. ч. передбачених одним розділом Особливої частини КК. Показовими в цьому аспекті можуть бути такі приклади.

У ст. 194 КК «Умисне знищення або пошкодження майна», до речі, як і в деяких інших статтях Особливої частини КК, присвячених умисному знищенню або пошкодженню майна (ст. 347 «Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу», ст. 352 «Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок», ст. 378 «Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного», ст. 411 «Умисне знищення або пошкодження військового майна»), у кваліфікованому складі злочину наслідки у вигляді «загибелі людей чи інших тяжких наслідків» прирівнюються до умисного знищення або пошкодження майна, вчиненого шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом.

Водночас у статтях 194-1 і 270-1 КК («Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики» та «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», відповідно) «загальнонебезпечний спосіб» визнається кваліфікуючою ознакою злочину, а «загибель людей або інші тяжкі наслідки» – особливою кваліфікуючою ознакою.

«Завдяки» подібному законодавчому конструюванню ми отримали таку ситуацію: при тлумаченні поняття «інші тяжкі наслідки» в ст. 194 КК правозастосувач має орієнтуватися, крім «прив'язки» до «загибелі людей», і на те, що суспільна небезпека цих наслідків має бути співмірною з умисним знищенням або пошкодженням майна, вчиненим загальнонебезпечним способом. А при тлумаченні звороту «інші тяжкі наслідки» як ознаки складу злочину, передбаченого наступною за порядком номером ст. 194-1 КК, яка є спеціальною відносно ст. 194 КК (як і ст. 270-1 КК), правозастосувач, враховуючи той факт, що санкцією ч. 3

розглядуваної норми передбачено покарання, суттєво суворіше, ніж передбачене ч. 2 (позбавлення волі від восьми до п'ятнадцяти років та позбавлення волі від трьох до десяти років, відповідно), має виходити з того, що рівень суспільної небезпеки таких наслідків є набагато вищим, ніж в умисного пошкодження об'єктів електроенергетики, вчиненого загальнонебезпечним способом.

Крім цього, обраний вітчизняним законодавцем спосіб конструювання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак складів злочинів, передбачених ч. 2 ст. 194 та ч. 3 ст. 194-1 КК, породжує ще одне актуальне (як з практичної, так і з теоретичної точки зору) питання, за змістом багато в чому подібне до того, яке ми вирішували при тлумаченні поняття «інші тяжкі наслідки» у ст. 236 і ч. 2 ст. 238 КК. Йдеться про те, чи включають у себе «інші тяжкі наслідки» як ознака складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 194-1 КК, настання в результаті умисного пошкодження об'єктів електроенергетики майнової шкоди в особливо великому розмірі.

У кримінально-правовій літературі поставлене питання знову ж докладно не розглядається, оскільки автори, котрі розкривають зміст «інших тяжких наслідків» як ознаки складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 194-1 КК, зазвичай, обмежуються посиланням на поняття «інших тяжких наслідків», розкритого при аналізі ст. 194 КК [14, с. 550; 21, с. 303; 25; 27, с. 228]. Таке посилання, однак, не може допомогти відповісти на поставлене питання, адже при аналізі ст. 194 КК немає потреби з'ясувати, чи охоплюється «іншими тяжкими наслідками» настання «майнової шкоди в особливо великому розмірі», оскільки остання фігурує в ч. 2 ст. 194 КК (поряд з «іншими тяжкими наслідками») як самостійна кваліфікуюча ознака. Видається, що поставлене питання допускає дві відповіді на нього: одну, що спирається на закони логіки, іншу – на текст кримінального закону.

Звичайно, враховуючи основний безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 194-1 КК, а також місцезнаходження цієї заборони в системі Особливої частини КК, логічно було б припустити, що спричинення внаслідок дій, вказаних у диспозиціях ч. 1 або ч. 2 ст. 194-1 КК, майнової шкоди в особливо великому розмірі слід розцінювати як настання «інших тяжких наслідків» із відповідною кваліфікацією вчиненого за ч. 3 ст. 194-1 КК. Водночас відсутність у ч. 3 ст. 194-1 КК будь-якої альтернативи «іншим тяжким наслідкам», крім «загибелі людей», з огляду на аргументи, наведені вище, свідчить про те, що умисне пошкодження об'єктів електроенергетики має отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням на ч. 3 ст. 194-1 КК як таке, що спричинило інші тяжкі наслідки, лише в тому випадку, коли такі дії призведуть до смерті або іншої фізичної шкоди здоров'ю людини.

Постає скоріш за все риторичне питання: якщо законодавець мав намір надати правозастосувачу чіткий сигнал про те, що умисне пошкодження об'єктів електроенергетики, яке заподіяло майнову шкоду в особливо великому розмірі, має визнаватися особливо кваліфікуючою ознакою розглядуваного складу злочину, то чому він не скористався (тим більше враховуючи розташування аналізованої заборони в розділі VI Особливої частини КК) типовою для статей цього розділу конструкцією, в т. ч. використаною в ст. 194 КК, прямо вказавши на такий вид наслідків перед наслідками у вигляді «загибелі людей чи інших тяжких наслідків»?

Як ще один приклад, що демонструє безсистемність законодавчих підходів, яка ще більше ускладнює з'ясування змісту поняття «інші тяжкі наслідки», можна навести ситуацію конструювання кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак однорідних злочинів, передбачених ст. 265 і ст. 267 КК.

Так, у ч. 3 ст. 265 КК особливо кваліфікуючими ознаками незаконного поведіння з радіоактивними матері-

алами законодавець визнав вчинення таких дій повторно або за попередньою змовою групою осіб, або якщо вони спричинили загибель людей, майнову шкоду у великому розмірі, значне забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки. Подібне конструювання загалом слід визнати вдалим, адже: з одного боку, воно максимально враховує особливості розглядуваної кримінально-правової норми (зокрема, той факт, що внаслідок вчинення передбачених у ній дій можливим є настання різного роду наслідків – як загибелі людей, так і майнової шкоди чи забруднення довкілля); з іншого, знову ж враховуючи багатооб'єктність злочину, дозволяє тлумачити як «інші тяжкі наслідки» і інші, не передбачені ч. 3 ст. 265 КК наслідки, які за характером та рівнем суспільної небезпеки можна порівняти із «загибеллю людей», «майновою шкодою в особливо великому розмірі» або «значним забрудненням довкілля». Такої ж точки зору дотримується В. В. Локтіонова [28, с. 165].

Щоправда, слід звернути увагу на той факт, що в одній частині ст. 265 КК передбачено відповідальність і за незаконне поведіння з радіоактивними матеріалами, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, і за такі ж самі дії, якщо вони спричинили загибель людей. Правильність такого законодавчого рішення виглядає сумнівною, адже очевидним є той факт, що незаконне поведіння з радіоактивними матеріалами, яке спричинило наслідки у вигляді «загибелі людей», є істотно небезпечнішим за аналогічні дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб.

Конструюючи ж кваліфікуючі ознаки в ст. 267 КК – кримінально-правовій забороні, багато в чому подібній до ст. 265 КК, законодавець чомусь обмежився вказівкою лише на «загибель людей або інші тяжкі наслідки». При цьому є підстави вважати, що, наприклад, незаконне пересилання радіоактивних матеріалів, як і порушення правил поведіння з ними, здатне спричинити, зокрема, значне забруднення довкілля, тим самим значно підвищуючи ступінь суспільної небезпеки такого діяння. Але, на відміну від ст. 265 КК, конструювання якої дозволяє кваліфікацію в подібних випадках за ч. 3, відповідно до ст. 267 КК такі дії мають отримувати кримінально-правову оцінку з посиланням на ч. 1 цієї статті, оскільки поняття «інші тяжкі наслідки» як ознака складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 267 КК, з огляду на особливості законодавчого формулювання останньої (вказівку в ній на єдину альтернативу «іншим тяжким наслідкам» у вигляді «загибелі людей»), має тлумачитись лише як завдання певної фізичної шкоди здоров'ю людини.

Цікаво, що в ст. 258 КК «Терористичний акт», розташованій у тому ж розділі IX Особливої частини КК, законодавець використав ще один варіант поєднання логіко-граматичних конструкцій «інші тяжкі наслідки» та «загибель людей» (у ст. 258 КК замість поняття «загибель людей» вживається більш вдале, на наш погляд, словосполучення «загибель людини»). У вказаній статті КК настання «інших тяжких наслідків» визнається кваліфікуючою ознакою злочину (ч. 2), а от «загибель людини» – особливо кваліфікуючою (ч. 3). При цьому в ч. 2 альтернативою «іншим тяжким наслідкам» виступає «значна майнова шкода», що за умови буквального тлумачення закону унеможливує кваліфікацію за ч. 2 ст. 258 КК, наприклад, терористичного акту, що призвів до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній особі, тілесних ушкоджень середньої тяжкості двом чи більше особам тощо.

Більш логічним, враховуючи суть зазначеного діяння, зокрема, його багатооб'єктність, було б застосування першого запропонованого нами варіанту використання логіко-граматичної конструкції «інші тяжкі наслідки», коли б у ч. 2 ст. 258 КК перелік кваліфікуючих ознак терористичного акту наводився через кому і завершувався словосполученням «або інші тяжкі наслідки». Це дало

б правозастосувачу чіткий сигнал про те, що до «інших тяжких наслідків» можуть бути віднесені наслідки будь-якого характеру, подібні за ступенем суспільної небезпеки до вказаних у ч. 2 ст. 258 КК. При цьому у ч. 2 ст. 258 КК обов'язково, крім «заподіяння значної майнової шкоди», має бути вказано і ще хоча б на один різновид суспільно небезпечних наслідків терористичного акту, який би виступав альтернативою «іншим тяжким наслідкам».

За продемонстрованої ситуації, коли законодавець надає поняттю «інші тяжкі наслідки» різного значення навіть у межах одного розділу Особливої частини КК, вести мову про уніфікованість тлумачення аналізованого оціночного поняття в кримінальному законі загалом не доводиться. Інші дослідники також вимушені констатувати неможливість повної відмови від синонімії та полісемії в кримінальному законі та, як наслідок, неможливість реалізації в повному обсязі одного з основних правил законодавчої техніки «одне поняття – один термін» при описанні суспільно небезпечних наслідків [11, с. 30]. За таких обставин логічно, що науковцями пропонуються різні шляхи оптимізації використання оціночних понять взагалі і поняття «інші тяжкі наслідки» зокрема.

О. В. Кобзева звернула увагу на той факт, що в кримінально-правовій літературі виділяють два основних стратегічних напрями удосконалення використання оціночних понять: перший пов'язаний з мінімальним використанням і подальшим скороченням використання оціночних ознак; другий полягає в тактичному вирішенні проблем законодавчого оформлення оціночних понять [7, с. 197–198].

Повністю підтримуючи слова С. Д. Шапченка (вони мали б стати аксіомою для законодавця) про те, що при розробленні складів конкретних злочинів оціночні ознаки необхідно використовувати лише тоді, коли без них неможливо обійтися [5, с. 17–18], водночас вважаємо за потрібне нагадати, що, звертаючись до оціночних понять, законодавець надає кримінально-правовим нормам гнучкість, яка розширює можливості їх застосування до максимальної кількості життєвих ситуацій. Повністю відмовитись від використання оціночних понять при законодавчій фіксації суспільно небезпечних наслідків як ознаки об'єктивної сторони неможливо.

Тут доречно навести виокремлені О. В. Кобзєвою основні причини використання в кримінальному законі оціночних ознак. Якщо такою об'єктивною причиною є надзвичайна багатоманітність соціально небезпечних предметів, властивостей і явищ, які потребують постійного контролю, то основною суб'єктивною причиною – створення особливого прийому законодавчої техніки, необхідного для відображення в кримінальному законі згаданої багатоманітності явищ і процесів суспільного життя. Створення ж на законодавчому рівні суворо вичерпного переліку злочинних посягань може призвести до казуїстики, коли в кожному конкретному випадку за відсутності вказівки на певну форму дій, певний вид наслідків тощо ми будемо зіштовхуватися ні з чим іншим, як з прогалиною кримінального закону [8, с. 101–103, 107]. Звичайно, на практиці простіше і зручніше користуватись законом, в якому прямо окреслюються наслідки, настання яких тягне кримінальну відповідальність; однак при конструюванні кримінально-правової норми вирішується і таке завдання, як можливість її застосування в реальних життєвих ситуаціях [29, с. 101]. Тому занадто категоричним і в цілому неприйнятним є висновок В. В. Локтіонової, зроблений нею за результатами вивчення «інших тяжких наслідків» як ознаки складів злочинів проти власності, – про повну заміну понять на кшталт «інші тяжкі наслідки» як таких, що мають занадто широкий і розпливчастий зміст, на формально-визначені поняття [28, с. 168].

Більш перспективним вважаємо другий із названих вище напрямів подальшого використання оціночних понять у кримінальному праві, заснований на оптимально-

му поєднанні оціночних і формально-визначених понять. Проектуючи зроблений висновок на проблематику оптимізації використання у вітчизняному КК поняття «інші тяжкі наслідки», висловимо припущення про те, що, незважаючи на з'ясування відсутності можливості його уніфікованого тлумачення в межах усього кримінального закону, це поняття, з огляду на широкий спектр виконуваних ним функцій, і надалі має використовуватися в КК, але за певних обставин як передумови ефективного застосування кримінального закону, а саме – належного законодавчого закріплення і дотримання принципів формування і тлумачення кримінально-правових норм, що містять оціночні ознаки [8, с. 123–188].

На нашу думку, ефективність кримінального закону, в якому використовується логіко-граматична конструкція «інші тяжкі наслідки», могла б бути значно вищою за умови дотримання таких, тісно пов'язаних між собою вимог щодо її законодавчого закріплення.

По-перше, законодавець має уникати розповсюдження у чинному КК випадків, коли альтернативою «іншим тяжким наслідкам» виступає лише один з інших видів суспільно небезпечних наслідків. На сторінках юридичної літератури неодноразово зазначалось, що замість цього законодавець має рухатись шляхом максимальної конкретизації «інших тяжких наслідків», яка повинна досягатися передусім шляхом більш детального переліку явищ, що підпадають під поняття тяжких наслідків, і які можна виявити шляхом врахування практики застосування відповідних кримінально-правових норм [7, с. 229; 30, с. 43; 31, с. 43].

Вельми показовою в цьому сенсі є наукова дискусія з приводу змісту «інших наслідків», альтернативно вказаних поряд із «поширенням епізоотії» в диспозиції ст. 251 КК «Порушення ветеринарних правил». Традиційно в юридичній літературі «іншими тяжкими наслідками» з погляду кваліфікації за ст. 251 КК визнаються, зокрема, масове отруєння людей або тяжке захворювання на відповідну хворобу хоча б однієї людини, масове захворювання або падіж худоби за відсутності ознак епізоотії, великі матеріальні збитки, пов'язані із запровадженням карантинних заходів, зниженням якості або втратою продукції і сировини тваринного походження, масова загибель дичини, бджіл або риби [18, с. 548].

З наведеним тлумаченням поняття інших тяжких наслідків не погоджується Л. П. Брич, яка переконана в тому, що цим поняттям охоплюється лише шкода довіллію, яка стосується тваринного світу [32, с. 469]. Якщо керуватись розкритим вище принципом *Ejusdem generis*, то точку, яку критикує Л. П. Брич, вочевидь, є підстави визнати поширювальним тлумаченням кримінального закону. Разом з тим зрозуміло, що це тлумачення є вимушеним і до того ж таким, що враховує призначення кримінально-правової заборони, присвяченої порушенню ветеринарних правил, суспільну небезпеку цього злочину і належність до основних завдань ветеринарної медицини захисту як тварин, так населення від збудників і хвороб тварин. Не викликає сумнівів необхідність законодавчого уточнення (щонайменше розширення переліку) суспільно небезпечних наслідків злочинного порушення ветеринарних правил.

Особливо актуальним є дотримання виділеного нами першого правила для тих ситуацій, коли «інші тяжкі наслідки» виступають альтернативою наслідкам у вигляді «загибелі людей». Як було доведено вище, за таких умов поняття «інші тяжкі наслідки» може трактуватися виключно як певний різновид фізичної шкоди здоров'ю людини. Це, своєю чергою, переконує нас у недоцільності використання в таких випадках конструкції «інші тяжкі наслідки», замість вживання якої законодавець як альтернативу «загибелі людей» має вказувати на ту шкоду здоров'ю людини, яку можна визначити за допомогою чітких формалізованих критеріїв.

Такий же висновок робить Л. П. Брич, котра вказує, що для позначення наслідків, які полягають у фізичній шкоді людині, потрібно відмовитись від використання таких багатозначних понять, як «шкода здоров'ю людини», «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки»; їх зміст потрібно визначити по-іншому щодо кожного складу злочину, враховуючи зміст і структуру безпосереднього об'єкта злочину. Авторка переконана у необхідності позначати суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини за допомогою вказівки на конкретний вид, розмір шкоди, кількість потерпілих та форму вини. Реалізація такого кроку дозволить усунути необхідність надавати одному і тому ж терміну різного значення щодо ознаки, яка займає одне і те саме місце в системі ознак складу злочину щодо різних статей Особливої частини, в т. ч. передбачених одним розділом Особливої частини КК. Тим більше, що такий підхід уже апробований у КК, зокрема, в ст. 286, ч. 2 ст. 314 КК [9, с. 233; 10, с. 16].

Слід погодитись і зі слушною думкою О. В. Кобзевої про те, що в тих випадках, коли законодавець вирішить за потрібне використовувати оціночні ознаки, які позначені однаковими словами, але мають різний зміст, він повинен в обов'язковому порядку розтлумачити зміст, що вкладається в кожну з цих ознак [7, с. 235].

З огляду на сказане, наша друга рекомендація полягає в тому, що, враховуючи неможливість однакового тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки» при використанні його в різних розділах Особливої частини КК, законодавець, конструюючи конкретну статтю кримінального закону, має в кожному випадку індивідуально підходити до визначення тих наслідків, які виступають альтернативою «іншим тяжким наслідкам». Адже саме ці наслідки, на які має вказувати законодавець, з урахуванням місцезнаходження в системі Особливої частини КК і мети прийняття конкретної кримінально-правової заборони повинні бути для правозастосувача орієнтиром, який визначатиме зміст вживаного поряд із ними термінологічного звороту «інші тяжкі наслідки».

Тут доречно нагадати, що в кримінально-правовій літературі пропонуються різноманітні способи конкретизації оціночних понять: створення спеціального розділу або статті, в яких б розкривався зміст оціночних понять; створення термінологічного словника КК тощо. Перспективним способом конкретизації змісту поняття «інші тяжкі наслідки» також може бути спосіб, висунутий О. В. Кобзевою. Йдеться про створення на початку кожного розділу (глави) Особливої частини статті, в якій би роз'яснювався зміст тих оціночних ознак, які, будучи однаковими за словесним вираженням, використовуються в системі кримінального закону в різноманітних значеннях [7, с. 233]. Фактично про те саме веде мову О. М. Миколенко, пропонуючи: 1) в кожному розділі Особливої частини КК передбачити самостійну статтю, яка б містила законодавче визначення всіх оціночних понять, що використовуються у цьому розділі; 2) наповнити ці оціночні поняття самостійним змістом, який впливає з особливостей об'єкта посягання; 3) виділити оціночні поняття, які розуміються за змістом однаково, незалежно від того, в якому розділі Особливої частини КК вони закріплені [33, с. 141–155].

На жаль, про виконання нашої другої рекомендації у чинному КК вести мову не доводиться. Так, законодавча конструкція «загибель людей чи інші тяжкі наслідки» паралельно використовується для позначення суспільно небезпечних наслідків у розділі VIII Особливої частини КК «Злочини проти довкілля» (наприклад, ст. 237 КК), у розділі IX Особливої частини «Злочини проти громадської безпеки» (наприклад, статті 264, 267, 269 КК) і розділі X Особливої частини «Злочини безпеки виробництва (статті 271–275 КК).

При цьому Пленум ВСУ в кожному з перелічених вище випадків по-різному розкриває зміст поняття «інші тяжкі наслідки»:

– у злочинах проти довкілля – це: загибель чи масове захворювання людей; істотне погіршення екологічної обстановки в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масові загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення природні ресурси в певному регіоні; заповідання матеріальної шкоди в особливо великих розмірах (абз. 2 п. 5 постанови від 10 грудня 2004 р. № 17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля»).

До речі, неприпустимим слід вважати той факт, що ВСУ не диференціює поняття «тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» [9, с. 231; 10, с. 23–24]. Цим самим ВСУ спонукає правозастосувача до хибного висновку про те, що ці поняття є тотожними, хоча, як це було доведено вище, «інші тяжкі наслідки», на відміну від «тяжких наслідків», є «залежним» від тих наслідків, альтернативою яким вони виступають:

– у злочинах проти громадської безпеки – це заповідання тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній особі, середньої тяжкості двом особам і більше, а також великої матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі (абз. 3 п. 27 постанови від 26 квітня 2002 р. № 3 «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами»);

– у злочинах проти безпеки виробництва – це заповідання тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць (абз. 4 п. 21 постанови від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва»).

Позиція ВСУ для нас є цілком зрозумілою: у кожному випадку він намагався тлумачити поняття «інші тяжкі наслідки» з урахуванням об'єкта того чи іншого злочину та мети прийняття певних кримінально-правових заборон. Але таке тлумачення можна було б визнати таким, що спирається на «букву закону», лише тоді, коли б у конкретних статтях Особливої частини КК поряд з «іншими тяжкими наслідками» вказувалися, крім «загибелі людей», і інші наслідки, які б відображали специфіку цього злочину, і давали б ВСУ підстави для диференційованого розуміння поняття «інші тяжкі наслідки», використаного в різних розділах Особливої частини КК. Запропоноване ж ВСУ тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки» відносно окреслених нами статей, де таких «специфічних» наслідків не вказано, слід визнавати відступом від однієї з основних вимог при інтерпретації закону – максимально обережного тлумачення закону, що супроводжується максимальною обережністю інтерпретації тих оціночних ознак, за допомогою яких у кримінальному законі реалізується криміналізація і декриміналізація діянь [7, с. 244]. У підсумку це призводить до розширення з боку ВСУ обсягів криміналізації розглядуваних діянь при тому, що це прерогативою, яка, як відомо, знаходиться у виключній компетенції Верховної Ради України. Можемо констатувати, що недотримання законодавцем аналізованого правила призвело до грубого порушення одного з основних принципів законодавчого використання оціночних ознак, який О. В. Кобзева влучно називає принципом недопущення інтерпретаційного впливу оціночних ознак на результати проведеної з їх використанням криміналізації [8, с. 138].

По-третє, законодавець повинен уникати продемонстрованих раніше ситуацій, коли при конструюванні однорідних складів злочинів (ст. 236 та ч. 2 ст. 238, ч. 3 ст. 265 та ч. 2 ст. 267 КК тощо) поняття «інші тяжкі наслідки» за-

кріплюється в тексті кримінального закону за допомогою використання різних за змістом логіко-граматичних (у т. ч. синтаксичних) конструкцій. Реалізація цього правила (за умови визнання факту неможливості надання поняттю «інші тяжкі наслідки» однакового значення при використанні його в різних розділах Особливої частини КК) має створити максимально зручне підґрунтя для уніфікованого тлумачення розглядуваного термінологічного звороту хоча б у межах окремих розділів Особливої частини КК.

Узагальнюючи викладене, маємо зазначити чітке усвідомлення тієї обставини, що вирішення проблеми використання в кримінальному законі оціночних понять

загалом і логіко-граматичної конструкції «інші тяжкі наслідки» зокрема, з огляду на складність та багатогранність цієї проблеми, неможливе в межах однієї наукової статті. Та все ж переконані в тому, що врахування при конструюванні кримінально-правових норм запропонованих вище шляхів оптимізації законодавчого закріплення поняття «інші тяжкі наслідки» сприятиме створенню системи чітких орієнтирів, на які зможе опиратися правозастосувач при тлумаченні поняття «інші тяжкі наслідки». А це (в поєднанні із дотриманням викладених правил тлумачення досліджуваного оціночного поняття) сприятиме підвищенню ефективності дії кримінального закону.

ЛІТЕРАТУРА

- Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Хилюк Світлана Володимирівна. – Львів, 2007. – 304 с.
- Ковалев М. И. Общественно опасные последствия и диспозиция уголовного закона / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1990. – № 10. – С. 38–43.
- Кругликов Л. Тяжкие последствия в уголовном праве : объективные и субъективные признаки / Л. Кругликов // Уголовное право. – 2010. – № 5. – С. 38–46.
- Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К. : Істина, 2004. – 504 с.
- Шапченко С. Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право» / С. Д. Шапченко. – К., 1988. – 24 с.
- Питецкий В. В. Оценочные признаки уголовного закона (сущность, функции, перспективы использования в законодательстве) : учеб. пособие / В. В. Питецкий. – Красноярск, 1993. – 87 с.
- Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном праве : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Кобзева Елена Васильевна. – Саратов, 2002. – 304 с.
- Кобзева Е. В. Оценочные признаки в уголовном законе / Под ред. Н. А. Лопашенко / Е. В. Кобзева. – Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004. – 228 с.
- Брич Л. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини : зміст спільних ознак / Л. Брич // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 48. – С. 225–240.
- Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 59 с.
- Кузнецова Н. Ф. Общественно опасные последствия : лингвистический аспект / Н. Ф. Кузнецова, М. Б. Кострова // Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право. – 2001. – № 6. – С. 23–36.
- Кострова М. Б. О «языковом» толковании уголовного закона / М. Б. Кострова // Правоведение. – 2002. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=180818>
- Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
- Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те видання, переробл. та доповн. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
- Максимович Р. Л. Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття / Р. Л. Максимович // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. – 19–20 квітня 2012 р. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 294–296.
- Кримінальне право (Особлива частина) : підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – Т. 2. – Луганськ : видавництво «Елтон – 2», 2012. – 704 с.
- Тростюк З. А. До проблеми негативного прояву латентності тексту Кримінального кодексу України / З. А. Тростюк // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення. Проголини у кримінальному законодавстві. Міжнародний симпозиум, 12–13 вересня 2008 р. Тези і реферати доповідей, тексти повідомлень. – Львів, 2008. – С. 165–172.
- Злочини проти довілля : кримінально-правова характеристика : практичний посібник / О. О. Дудорова, Д. В. Каменський, В. М. Комарницький, М. В. Комарницький, Р. О. Мовчан / за ред. О. О. Дудорова. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 616 с.
- Антонюк Н. О. Кримінально-правова охорона власності : навч. посібник / Н. О. Антонюк. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 514 с.
- Антипов В. В. Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства / В. В. Антипов // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 1. – С. 407–416.
- Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – 430 с.
- Мостепанюк Л. Об'єктивні ознаки злочину, передбаченого ст. 270-1 Кримінального кодексу України / Л. Мостепанюк // Публічне право. – 2011. – № 4. – С. 152–159.
- Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК / Г. Крайник // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2. – С. 241–249.
- Матвійчук В. К. Інші тяжкі наслідки в злочинах проти довілля / В. К. Матвійчук // Юридична наука. – 2011. – № 6. – С. 96–104.
- Мультимедійний навчальний посібник «Кримінальне право. Особлива частина» / Савченко А. В., Кісілюк Е. М., Процюк О. В., Вартилицька І. А., Микитчик О. В., Кришевич О. В., Кузнецов В. В., Смаглюк О. В., Копотун І. М., Вільхова Л. Є [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/books/mnp_krum_pravo_osob/Files/Lekc/T10/T10_P5.html
- Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-е вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с.
- Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. – Т. 2 : Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.
- Локтіонова В. В. Наслідки вчинення злочинів проти довілля (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. В. Локтіонова. – Кременчук : Видавництво «ПП Шерватих О.В.», 2011. – 256 с.
- Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В. К. Глистин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1979. – 127 с.
- Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции / Горелик И. С., Дагель П. С., Дубовик О. Л., Жалинский А. Э., и др. ; отв. ред. : Кудрявцев В. Н. – М. : Наука, 1980. – 296 с.
- Кострова М. Б. Эффективность уголовно-правовых норм и языка закона / М. Б. Кострова // Уголовное право. – 2001. – № 4. – С. 41–44.
- Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.
- Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Миколенко Олена Миколаївна. – Одеса, 2005. – 219 с.